

Mineralogie I

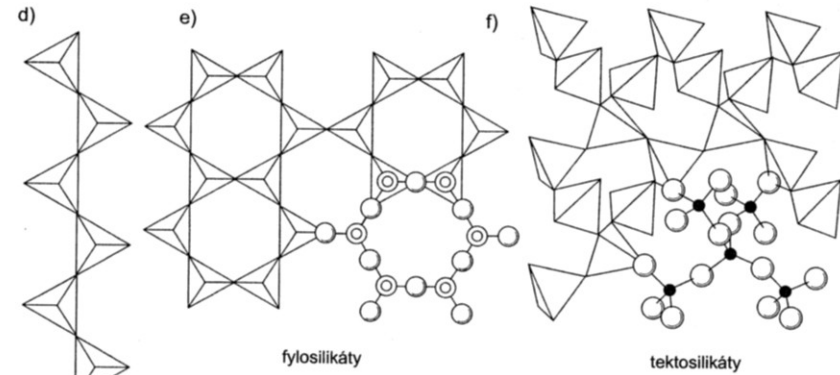
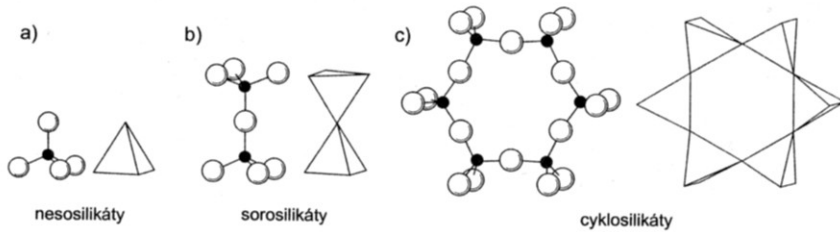
Prof. RNDr. Milan Novák, CSc.

Mineralogický systém - silikáty

Osnova přednášky:

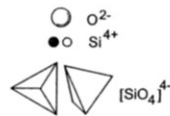
- 1. Inosilikáty - amfiboly**
- 2. Fylosilikáty**
- 3. Shrnutí**

Úvod - silikáty

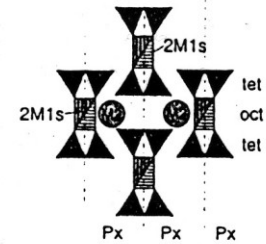

Obr. 9.2: Způsob vazby tetraedrů ve strukturách:

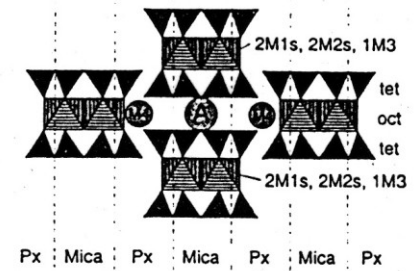
- a) nesosilikátů (tetraedry jsou uloženy samostatně),
- b) sorosilikátů (tetraedry se vážou po dvojicích),
- c) cyklosilikátů (tetraedry se vážou do kruhů),
- d) inosilikátů (tetraedry se vážou do "nekonečných" řetězců),
- e) fylosilikátů (tetraedry se vážou do "nekonečných" rovinných sítí),
- f) tektosilikátů (tetraedry se vážou do "nekonečné" prostorové sítě).

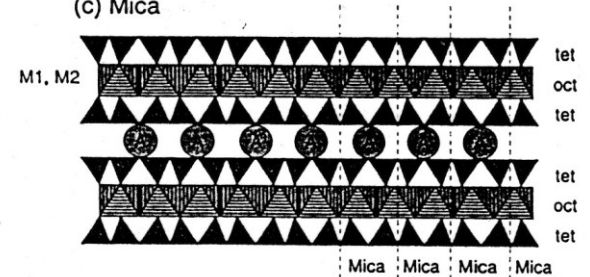
(a) Pyroxene

(b) Amphibole

(c) Mica

1. Inosilikáty - Skupina amfibolů

- obecný vzorec: $AB_2C_5T_8O_{22}(OH,F)_2$

A = Na, Ca, vakance

B = Ca, Mg

C = Mg, Fe^{2+} , Al, Fe^{3+}

T = Si, Al

rombické

antofylit

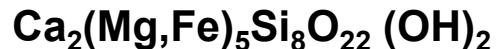

monoklinické

tremolit

aktinolit

obecný amfibol

pargasit

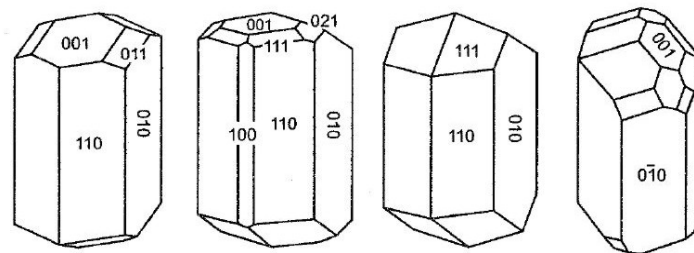

glaukofan

Mg je často nahrazeno Fe^{2+} . Jako vedlejší prvky jsou přítomny Mn, Li, Ti, Cl.

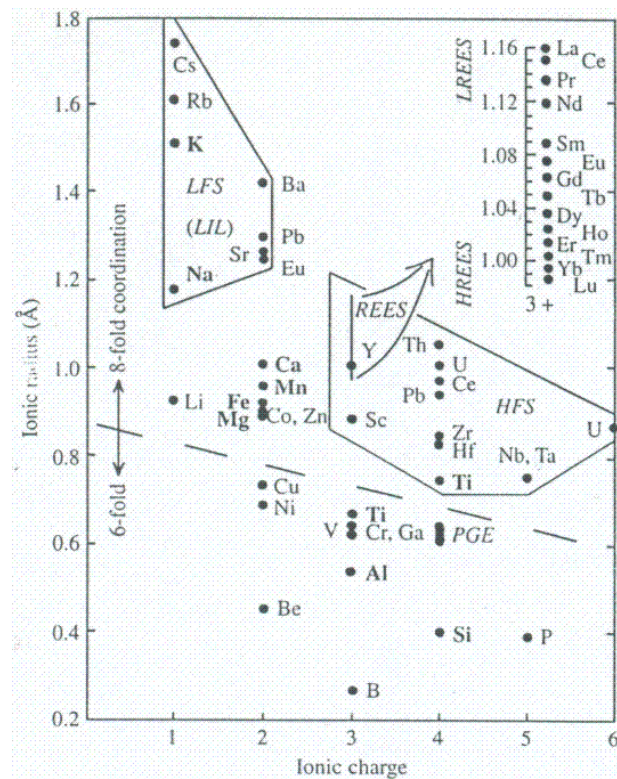
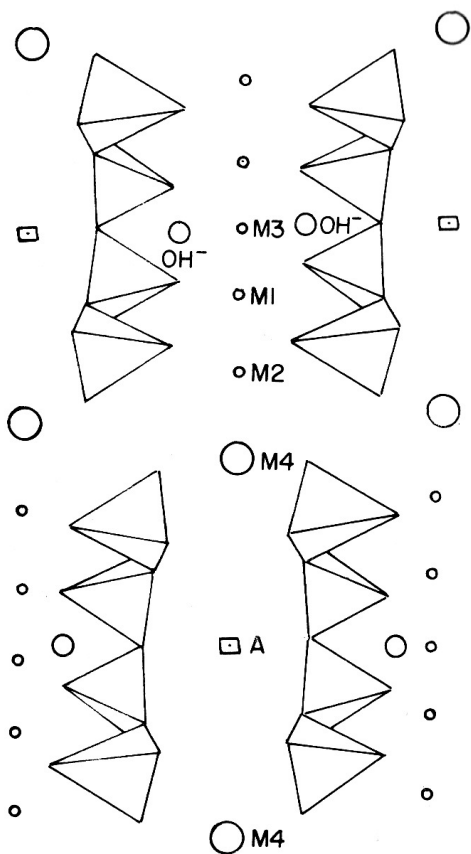
Dnes je známo asi 60 amfibolů.

- Mísitelnost mezi jednotlivými amfiboly je velká. Závisí i na PT podmínkách.

1. Inosilikáty - Skupina amfibolů

obecný vzorec: $AB_2C_5T_8O_{22} (OH,F)_2$

1. Inosilikáty - Skupina amfibolů

- **Vlastnosti:**
barva kolísá podle chemického složení
Amfiboly chudé Fe (tremolit)
bezbarvý, bílý, šedý, žlutý, hnědý
Amfiboly bohaté Fe (aktinolit, amfibol)
tmavě zelený až černý
 $t = 5-6$, $h = 3-3,5$, štěpnost výborná, 120°
Amfiboly jsou velmi často pleochroické a mnohem výrazněji než pyroxeny.
- Často tvoří stébelnaté, jehlicovité až vláknité agregáty, štěpnost amfibolů je viditelně dokonalejší než u pyroxenů.
- Amfiboly jsou středně odolné alteracím a zvětrávání, často jsou zatlačovány slídami, chlority.
- Výskyty magmatické a metamorfované horniny kůry, většinou chudé SiO_2 .
V plášti se vyskytuje jen zcela výjimečně.
- Využití: chemické složení amfibolů je indikátorem PT podmínek vzniku a složení mateřských hornin.

Amfibol čedičový

Amfibol, Vlastějovice

1. Inosilikáty - Skupina amfibolů

Tremolit

Antofylit, Heřmanov

Amfibol

1. Inosilikáty - Skupina amfibolů

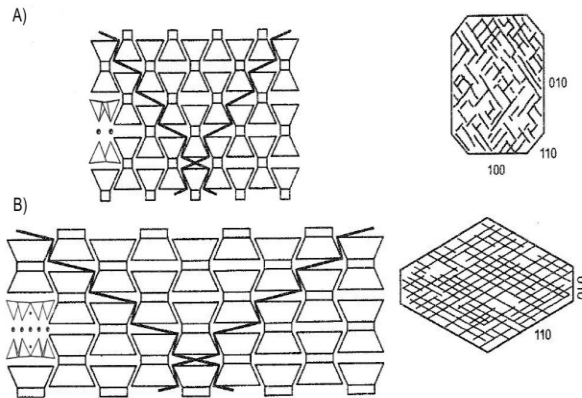
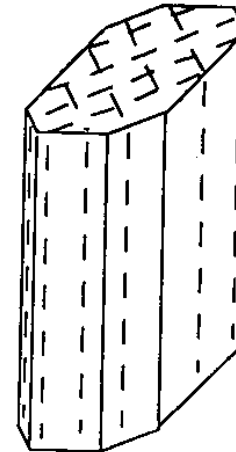
Tremolit, Olešnice

Aktinolit, Sobotín

1. Inosilikáty - Skupina amfibolu

Vztah štěpnosti a krystalové struktury u pyroxenů a amfibolů.

Obr. 9.4.2: Štěpnost pyroxenů (A) a amfibolů (B). Na obr. a) je schematické znázornění struktur s vyznačeným průběhem štěpnosti mezi řetězci, na obr. b) jsou průřezy krystalů s naznačenými štěpnými plochami a úhly mezi nimi. Projekce ve všech případech na (001) (řetězce probíhají kolmo k nákresně)

Amfibol ve výbruse

2. Fylosilikáty

Velmi významná skupina silikátů, kde jsou tetraedry SiO_4 propojeny třemi vrcholy do nekonečných rovinných sítí s hexagonální nebo pseudohehexagonální symetrií. Periodicky se opakuje motiv $\text{Si}_4\text{O}_{10}^{4-}$ resp. $(\text{Si}_3\text{Al})\text{O}_{10}^{-3}$. Tyto sítě jsou různě kombinovány s vrstvami oktaedrů a vytvářejí velké množství fylosilikátů typicky s výbornou štěpností podle báze 001.

Hlavní skupiny:

- Skupina slíd
- Skupina kaolinitu a serpentinu
- Skupina chloritů
- Skupina smektitů

Tzv. Jílové minerály, často řazené jako samostatná skupina fylosilikátů, zahrnují minerály s velikostí částic pod 0,01 mm a patří k nim zejména fylosilikáty ze všech vyčleněných skupin, ale také jiné minerály (např. hydroxidy, zeolity).

2. Fylosilikáty

- Ve fylosilikátech se vyskytují dva typy střídání vrstev:

dvojvrstevné struktury (vzácnější)

- tetraedrická + oktaedrická vrstva, spojené dohromady společně sdílenými kyslíky

Příklady:

kaolinit a serpentín

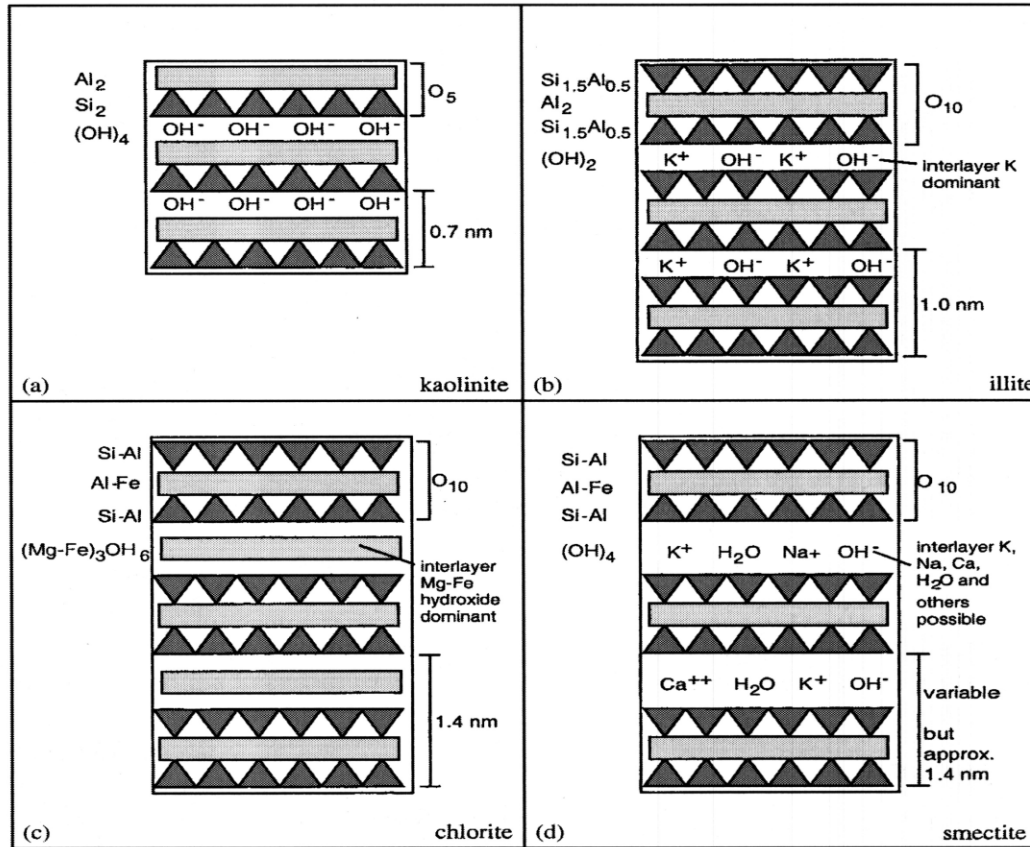
trojvrstevné struktury (častější)

- vrstva oktaedrů, sevřená mezi dvěma vrstvami tetraedrů SiO_4

Příklady:

slídy (muskovit, biotit), chlority, smektity

2. Fylosilikáty

2. Fylosilikáty

- Dvojvrstevné a trojvrstevné struktury jsou na základě valence kationtů uvnitř oktaedrické vrstvy dále děleny :
  - vrstvy s dvojbaznými kationty (Mg, Fe) se označují jako trioktaedrické, kationty v oktaedrické vrstvě obsazují všechny oktaedrické pozice
tzv. brucitová vrstva – $\text{Mg}(\text{OH})_2$
Příklad biotit (annit) $\text{K Fe}_3 \text{Al Si}_3 \text{O}_{10} (\text{OH})_2$
  - vrstva s trojbaznými kationty (Al) je označena jako dioktaedrická, jsou obsazeny jen 2 ze 3 oktaedrických pozic (třetí je vakantní)
tzv. gibbsitová vrstva – $\text{Al}(\text{OH})_3$
Příklad muskovit $\text{K Al}_2 \text{Al Si}_3 \text{O}_{10} (\text{OH})_2$

2. Fylosilikáty – skupina slíd

•Obecný vzorec $I M_3 T_4 O_{10} (OH,F)_2$

I = K, Na, Ca

M = Li, Fe²⁺, Mg, Al, Fe³⁺

T = Si, Al

Vedlejší prvky: Ba, B, Mn, Zn

Nejdůležitější slídy:

Muskovit $K Al_2 (Si_3Al) O_{10} (OH)_2$

Illit $K_{0,7} Al_2 (Si_3Al) O_{10} (OH)_2$

Annit $K Fe_3 (Si_3Al) O_{10} (OH,F)_2$

Flogopit $K Mg_3 (Si_3Al) O_{10} (OH,F)_2$

Biotit – termín běžně používaný v

petrologii pro tmavé slídy složením mezi annitem a flogopitem

Sericit – jemnozrnná slída blízka muskovitu vznikající alterací

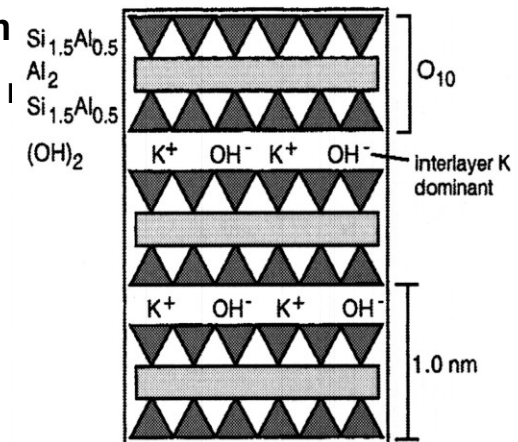
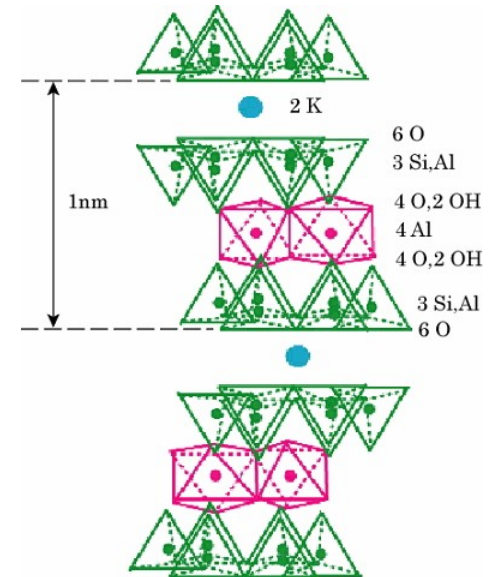
Lepidolit - Li-slídy (trilithionit, polyolithionit, cinvaldit)

Margarit $CaAl_2 Al_2Si_2O_{10} (OH)_2$ – křehká slída

Slídy jsou většinou monoklinické

•Typické substituce: Mn-Fe²⁺-Mg, Al-Fe³⁺, Si-Al, K-Na

•Mísitelnost mezi jednotlivými členy skupiny slíd je různá, závi (b) podmínkách.

illite

2. Fylosilikáty – skupina slíd

Vlastnosti:

Barva: kolísá u jednotlivých slíd.

Muskovit – světlý, bezbarvý, nazelenalý

Annit - černý

Flogopit – světle hnědý

Biotit – černý až hnědý

Lepidolit – světle fialový, bezbarvý

Výtečně štěpné podle 001, lupínky jsou pružné

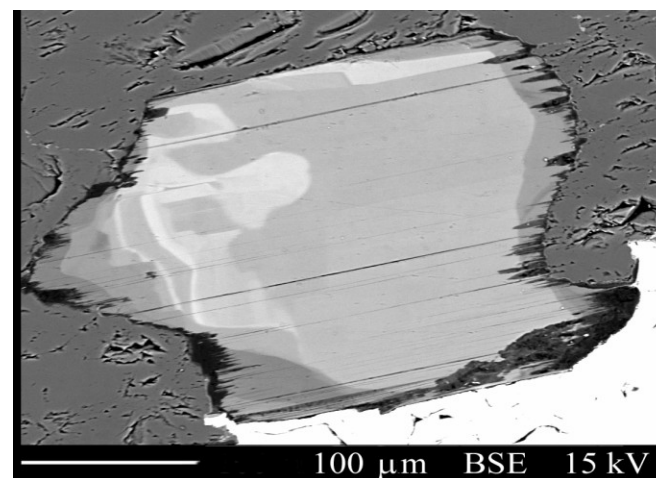
$T = 2,5-4,5$, $h = 2,7-3,3$.

Výskyt:

Typické horninotvorné a velmi rozšířené minerály magmatických a metamorfovaných hornin (muskovit, biotit), ale objevují se běžně také v sedimentárních horninách (illit). Li-slídy pocházejí z pegmatitů a greisenů. Slídy vznikají ve velmi širokém rozsahu teplot a tlaků, výjimečně od podmínek zemského pláště (flogopit) až po vulkanické horniny (biotit) a diagenezi (illit).

Muskovit, Bobručka

2. Fylosilikáty – skupina slíd

Flogopit

Slídy jsou různě odolné vůči zvětrávání a hydrotermálním alteracím, ale zároveň bývají produktem těchto hydrotermálních alterací, např. muskovit zatlačuje andalusit aj. V sedimentárních horninách jsou stabilní muskovit a hlavně illit, zcela nestabilní je naopak biotit.

Lepidolit

Využití: chemické složení slíd je výborným indikátorem PT podmínek vzniku a také chemického složení mateřské horniny. Slídy mohou být i zdrojem některých vzácných prvků (Li,Cs).

2. Fylosilikáty – skupina slíd

Zinnwaldit, Cínovec

2. Fylosilikáty – skupina chloritů

obecný vzorec: $A_{6-8}Z_4 O_{10} (OH,O)_8$

A = Al, Fe²⁺, Fe³⁺, Li, Mg

Z = Si, Al, B

vedlejší prvky Mn, Ni, Cr

Hlavní minerály

klinochlor $(Mg_5 Al) Si_3 Al O_{10} (OH)_8$

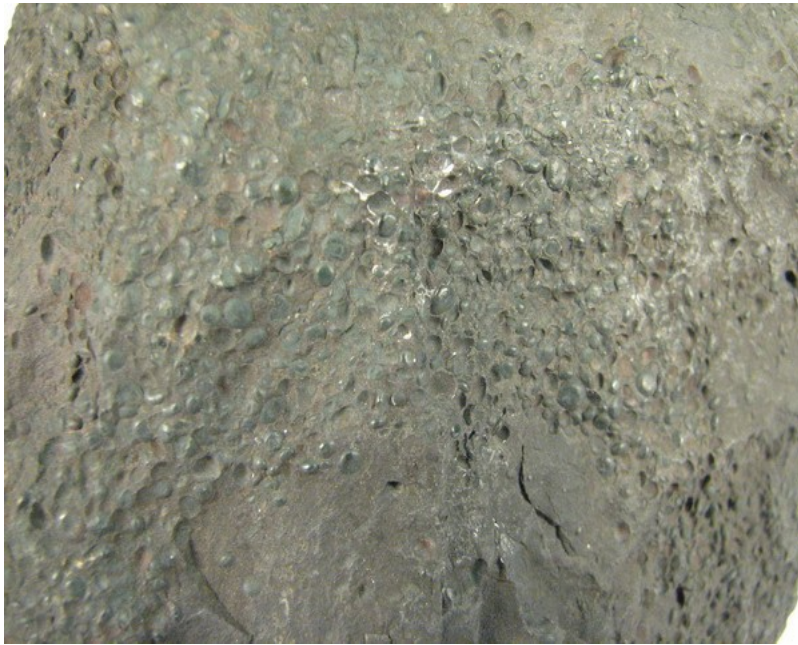
chamosit $(Fe^{2+}_5 Al) Si_3 Al O_{10} (OH)_8$

monoklinické a triklinické

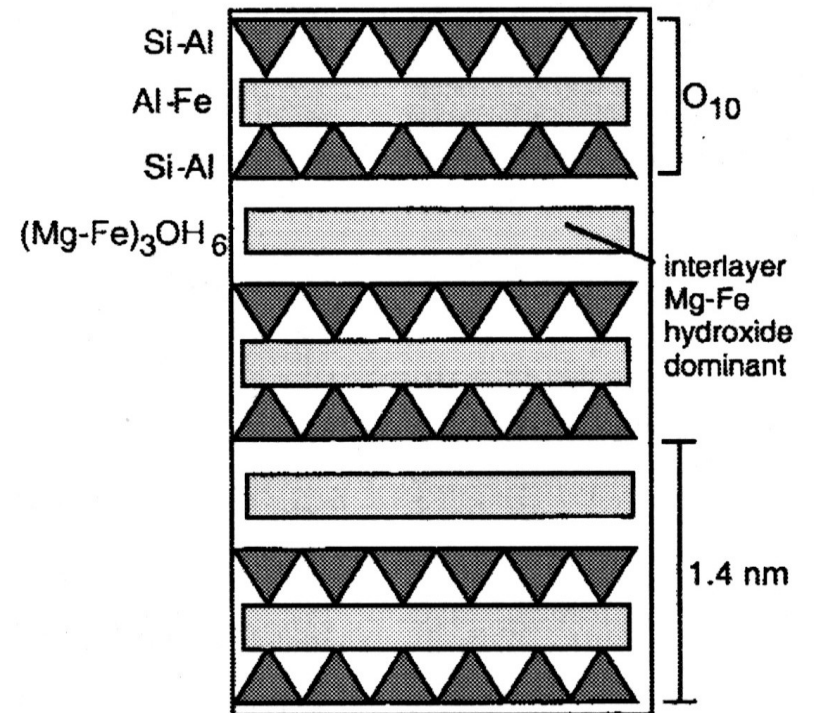
Vlastnosti: Barva kolísá u jednotlivých chloritů, nejčastěji zelená s různými odstíny, výtečně štěpné podle 001, lupínky jsou křehké, T = 2,5-3,5, h = 2,6-3,2.

Výskyt: Chlority se vyskytují v metamorfovaných horninách nízkého stupně až v sedimentárních horninách a na hydrotermálních žilách různého původu. Chlority nejsou odolné vůči zvětrávání a hydrotermálním alteracím a často jsou produktem těchto alterací, např. chloritizace biotitu.

2. Fylosilikáty – skupina chloritů

Chamosit

(c)

chlorite

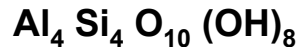
2. Fylosilikáty – skupina kaolinitu a serpentinu

obecný vzorec $M_{6-4} Z_4 O_{10} (OH)_8 \cdot nH_2O$

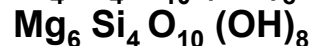
M = Al, Fe²⁺, Fe³⁺, Mg, vakance

Z = Si, Al, Fe³⁺

kaolinit, dickit, nakrit

serpentinu blízke vzorci

antigorit - lupenitý

serpentin

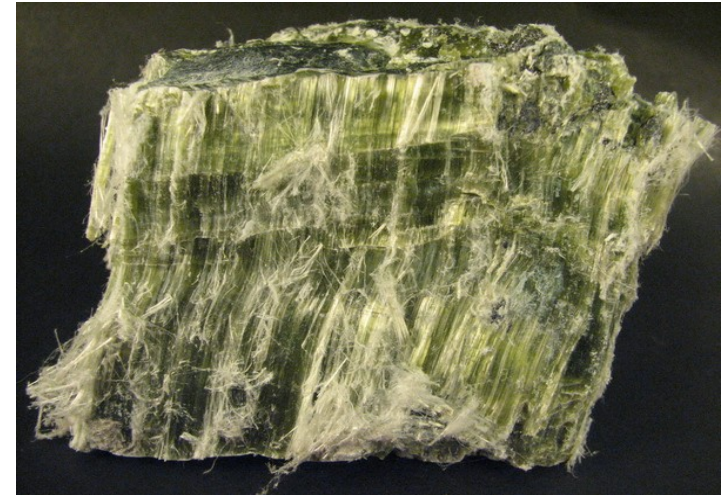
chryzotil - vláknitý

Většinou monoklinické, méně rombické a triklinické.

Vlastnosti: Barva kolísá - kaolinit bílý, serpentin zelený s různými odstíny, T = 1-3,5, h = 2,6-3,2. Výtečně štěpné.

Výskyt: vznikají přeměnou živců (kaolin) nebo olivínu (serpentin) v ultrabazických horninách při hydrotermálních alteracích nebo až v podmínkách zvětrávání (kaolin).

Využití: důležité keramické suroviny, indikátory alterací a zvětrávání.

Serpentin

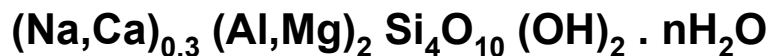
Kaolinit

2. Fylosilikáty – skupina smektitů

Velmi důležitá skupina minerálů, které tvoří podstatnou část tzv. jílových minerálů. Jejich struktura podobná slídám.

Nejdůležitější minerály:

montmorillonit

nontronit

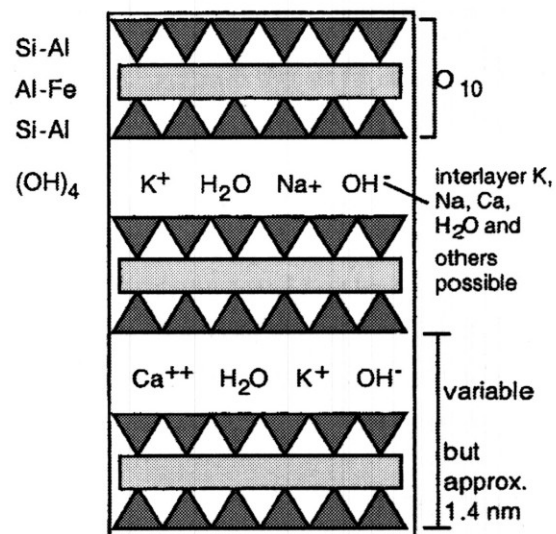

Bentonit – jílovitá hornina s vysokým obsahem smektitů.

Vlastnosti: barva většinou světlá s různými odstíny, nontronit je zelenožlutý, jemnozrné, T = 1-2, H = 1,7-2,7 podle složení. Typickým znakem je schopnost vázat (absorbovat) do struktury různé látky.

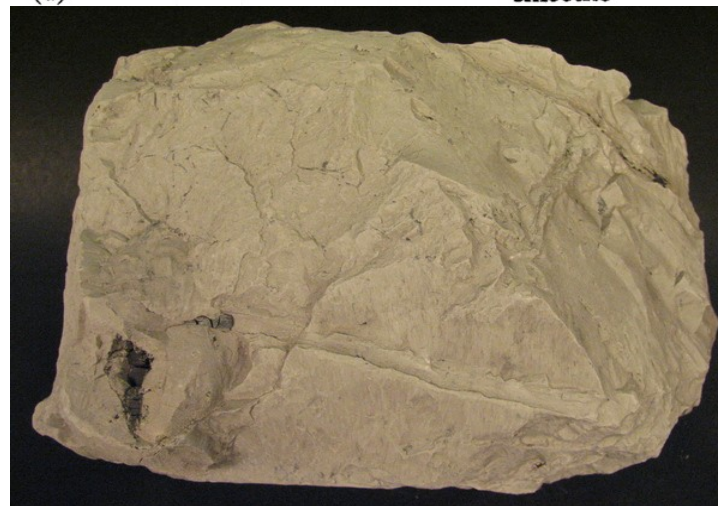
Výskyt. Vznikají větráním nebo nízkoteplotní hydrotermální alterací různých hornin

Využití: velmi důležité keramické suroviny a látky schopné absorbovat.

(d)

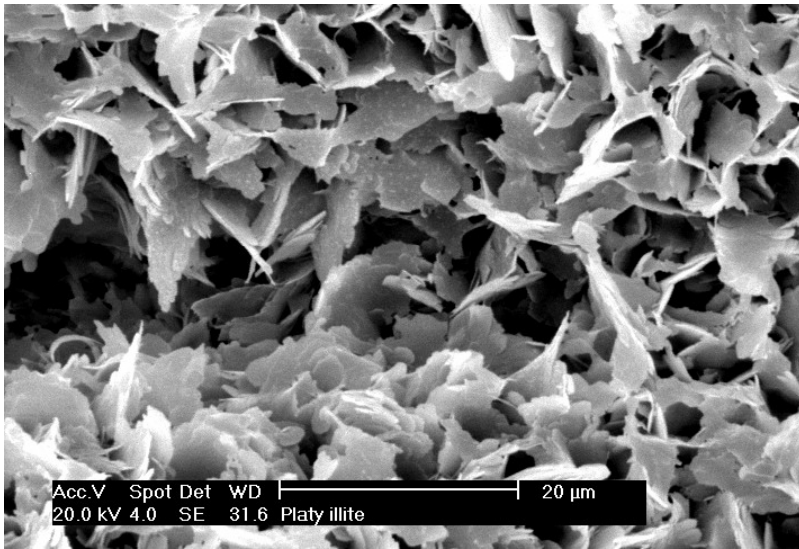
smectite

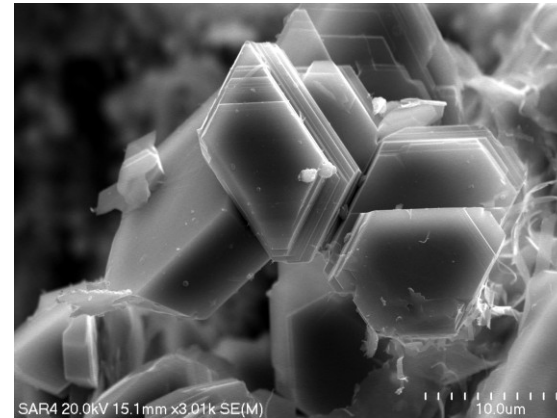
Bentonit

2. Fylosilikáty – skupina smektitů

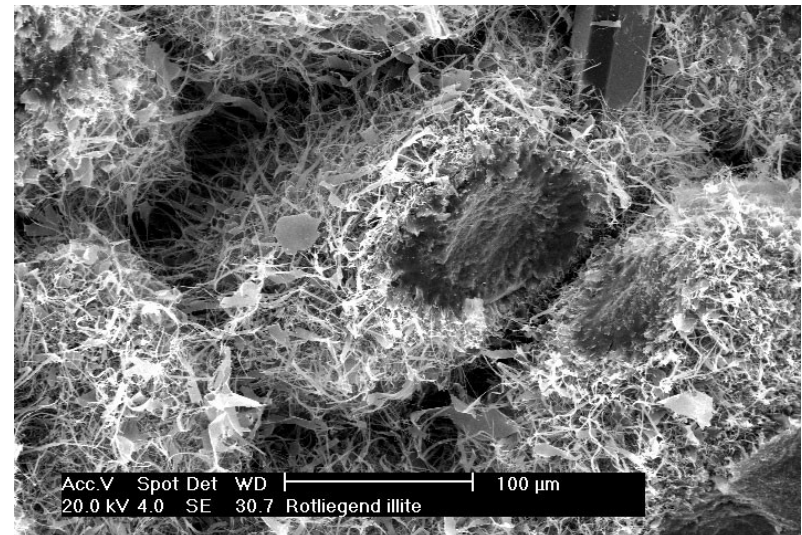
Příklady jílových minerálů

Illit

Kaolinit

2. Fylosilikáty – další minerály

Mastek $\text{Mg}_3\text{Si}_4\text{O}_{10}(\text{OH})_2$

Pyrofy lit $\text{Al}_2\text{Si}_4\text{O}_{10}(\text{OH})_2$

Monoklinické

Strukturně jsou blízké slídám

Vlastnosti:

světlé zbarvení (bílé, nažloutlé,
nazelenalé), výtečně štěpné podle
001, T = 1-2, H = 2,8

Jemnozrnné agregáty, vzácně radiálně
paprsčité (pyrofy lit)

Výskyt: Hojné fylosilikáty vznikající
během nízkého stupně metamorfózy,
při nízkoteplotních hydrotermálních
alteracích a také při zvětrávání.
Zvětrávání jsou částečně odolné.

Využití: důležité suroviny.

Mastek

Pyrofy lit

3. Shrnutí

1. Tato přednáška zahrnuje jen základní přehled hlavních minerálů ze skupiny inosilikátů (amfiboly) a fylosilikátů, ve skutečnosti je v těchto skupinách několik set minerálů.
2. Minerály skupiny amfinolu mají poměrně vysokou tvrdost 5-6, hustota kolísá, většinou je větší než 3. Většina minerálů ze skupiny fylosilikátů má výtečnou štěpnost, naopak u inosilikátů je štěpnost dobrá až výborná.
3. Barva kolísá podle obsahu Fe (Mn), minerály s výraznou převahou Mg nad Fe (Mn) jsou bezbarvé, světle žluté nebo světle zelené, minerály bez Mg a Fe mají různé ale většinou světlé barvy. Minerály s vysokým obsahem Fe jsou tmavé – černé, červenofialové nebo hnědé.
4. Minerály s vysokým obsahem Fe mají také výrazný pleochroismus.
5. Všechny minerály skupiny amfibolu obsahují H₂O, ale jen malé množství, fylosilikáty obsahují střední až vysoké množství H₂O.
6. Většina minerálů skupiny amfibolu a také ze skupiny slíd vzniká za relativně vyšších teplot a tlaků v magmatických a metamorfovaných horninách. Část slíd a většina dalších fylosilikátů vzniká za velmi nízkých teplot v povrchových částech zemské kůry nebo dokonce alterací a zvětráváním jiných minerálů.
7. Jen u malé části minerálů je nutné znát chemické vzorce (tremolit, muskovit, biotit). Je ale nutné znát hlavní prvky jednotlivých minerálů).